

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ, УСИНОВЛЕНИХ ІНОЗЕМНИМИ ГРОМАДЯНАМИ

Проблема захисту прав усиновлених дітей набула своєї особливої актуальності останніми роками. Багато країн посилюють своє національне законодавство, що вирішує цю проблему. Захист інтересів неповнолітніх становлять таку проблему, що зачіпає інтереси держави, батьків та і самої дитини. Держави повинні приймати всі необхідні засоби для забезпечення прав дитини. Сьогодні дитина сприймається як рівноправний член суспільства, що має такі ж права як і інші особи, але дослідники підкреслюють, що діти складають особливу групу з унікальними характеристиками та підвищеною уразливістю [1].

У той же час діти часто стають жертвами викрадень, експлуатації та примусової праці, жертвами сексуальних зловживань, особливо це стосується усиновлених іноземцями дітей-громадян України, що вивезені за кордон і держава не може в повній мірі контролювати життя саме таких юних громадян. Усиновлені діти як ніхто потребують захисту, особливо під час глобального розвитку міжнародного усиновлення.

Метою цієї статті є аналіз внутрішнього та міжнародного законодавства, що забезпечує захист прав саме тих дітей – громадян України, що були усиновлені іноземними громадянами, та, як наслідок, були вивезені з України та потрапили в нові для них умови життя.

Питанням захисту прав дитини почали надавати значення приблизно 50–70 останніх років, до ХХ століття ці питання вирішувались тільки виключно нормами внутрішнього права. Міжнародне врегулювання захисту дітей було започатковане Міжнародним конгресом з охорони дітей, що відбувся в 1913 році в місті Брюссель. Саме тоді представники різних країн визнали те, що дитина є така істота, що потребує особливої охорони та турботи.

Під егідою Ліги націй у 1924 році в Женеві прийнята Декларація прав дитини, яка стала першим нормативно-правовим документом, що на міжнародному рівні закріпила основні права дитини. Перша світова війна на той час залишила дітей у складних умовах, велика кількість стало

¹ Кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

сиротами, а тому потрібна була невідкладна допомога маленьким жителям постраждалих країн. Цей документ не сформулював чітко права дитини, а закріпив основні п'ять принципів, що направлені, зокрема, проти дитячої праці та рабства, торгівлі дітьми та проституції неповнолітніх. Основні обов'язки дорослих зводились до забезпечення нормального матеріального і духовного розвитку дитини, наданню різних видів допомоги. Особливо підкреслювалась положення про те, що сироти та безпритульні діти повинні отримати притулок та догляд. Основною метою прийнятого документа був захист дітей та покращення їх благополуччя.

У 1946 році на 1-й Генеральній Асамблеї було засновано Дитячий фонд ООН під назвою «Міжнародний надзвичайний фонд допомоги дітям (ЮНІСЕФ) з метою задоволення надзвичайних потреб дітей у післявоєнний період у Європі та Китаї в продовольстві, ліках та одязі. З 1950 року Асамблея змінила напрямок діяльності Фонду, перенаправивши його на програми довготривалої допомоги дітям у країнах, що розвиваються. З 1953 року прийнято рішення про те, що ЮНІСЕФ буде діяти протягом невизначеного періоду часу, а назву Фонду було змінено на Дитячий фонд ООН. Ця організація працює заради захисту та розвитку дитини у відповідності до Конвенції про права дитини.

Питання прав людини отримало своє вирішення в прийнятій Загальній декларації прав людини. У 1959 році ООН приймає Декларацію прав дитини, яка не має обов'язкової сили, а лише проголошує основні соціальні та правові принципи захисту прав дітей. Головний із них – рівність всіх без виключення дітей без поділу за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження або іншої обставини, що стосується дитини або її сім'ї. Згодом ці та інші питання отримали свій розвиток у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) та Міжнародному пакті про суспільні та політичні права (1966 р.). Тоді ж постало питання про підготовку нового міжнародного документу про права дитини.

Час після другої світової війни характеризується ще й тим, що міжнародне усиновлення набуло ознаки масового явища. Особливо вчені називають цей процес інтернаціоналізацією усиновлення. Пізніше закінчення війни в Кореї призвело до виникнення ворожих один до одного двох держав Корейського півострова. Північна Корея всіх сиріт розмі-

щувала в існуючих та створювала нові дитячі установи, а Південна Корея давала дозвіл на усиновлення та вивезення сиріт із держави закордон, правда, певна частина таких дітей перебувала у сирітських установах. У Південній Кореї міжнародне усиновлення набуло такого явища, що були створені спеціалізовані агенції з питань усиновлення. Пізніше у 60-ті роки минулого століття такі агенції виникали в країнах, що позбулися колоніальної залежності. До кінця 80-х років міжнародне усиновлення стало звичайною практикою. Україна з моменту набуття незалежності приєдналась до цієї практики.

Цьому періоду характерно застосування терміну «міжнародне усиновлення», що об'єднував такі поняття: «усиновлення дітей іноземців» та «усиновлення дітей іноземцями». Міжнародне усиновлення – це процес прийняття до сім'ї дитини із іншої держави, що проводиться та юридично оформляється в країні походження дитини. Закони держав передбачають обов'язкову участь органів влади у процесі усиновлення та прийняття рішення про усиновлення судовими або адміністративними органами.

Важливою проблемою, що має місце у процесі усиновлення дітей громадян України іноземцями, є вторинне сирітство, що являє собою відмову усиновлювачів від усиновленої дитини за різноманітними підставами. Додатково органи опіки можуть вилучати усиновлених дітей із сімей за порушення ними своїх батьківських прав. Такі ситуації можуть призвести до психологічної травми дитини, яка відчуває себе відкинутою, нікому не потрібною, такою, що повністю розчарувалася в інституті сім'ї.

Та соціальна допомога, компенсації, надбавки до зарплати, що виплачуються в багатьох державах під час усиновлення, може стати ще одним мотивом для здійснення міжнародного усиновлення та порушення основоположних принципів. Така дитина стає засобом отримання додаткового прибутку, можливі інші форми експлуатації дитини.

У першій половині ХХ століття домінувала позиція, за якої краще усиновляти дітей від чотирьох до шести років, коли проявляється характер та рівень інтелекту. Починаючи з 50-х років, саме новонароджені стали частіше підлягати усиновленню тому, що в ході досліджень було встановлено важливість перших років життя та тої емоційної прихильності, що виникає між дитиною та усиновлювачами.

Країни своїм законом додатково можуть встановлюють вік з якого або до якого міждержавне усиновлення є можливим. Так, наприклад,

в Ірландії дитина може підлягати усиновленню до семи років, а в Нідерландах – до шести років.

З метою встановлення справжніх стосунків між батьками та дітьми, законодавством встановлюється певні вікові обмеження, що враховує природню різницю у віці батьків та дітей, що дозволяє уберегти дітей від можливих негативних наслідків. Різниця у віці між усиновлювачами та усиновленим повинна складати: не менше 14 років (Іспанія, Данія); 15 років (Бельгія та Франція); 16 років (Швейцарія); 18 років (Австрія, Італія, Нідерланди). Додатково може бути встановлено вік, з якого особи можуть стати батьками. СК України встановив положення про те, що усиновлювачем може бути повнолітня дієздатна особа, яка старша дитини не менше ніж на 15 років. (ст.211 СК України).

Сімейне законодавство України називає пріоритетним сімейне виховання дитини, де батьки повинні дбати про своїх дітей. Саме до існуючої сім'ї може бути прийнята дитина, яка позбавлена батьківської опіки, тим самим, буде забезпечено стабільні та гармонійні умови життя такої дитини (ст. 207 СК України). Звичайно є і інші форми облаштування дітей позбавлених батьківської опіки: опіка та піклування над дітьми, патронат над дітьми.

Усиновлення дітей громадян України іноземцями стало можливим приблизно 20–25 років назад та за цей час набуло чимало проблем. Дослідники називають факти жорстокого ставлення до усиновлених дітей, насильницької загибелі дітей, недостатній контроль нашої держави за усиновленими дітьми в інших державах тощо.

Проблеми з усиновлення дітей іноземцями стали особливо актуальними останніми роками, а тому Україна активно здійснює співробітництво з міжнародними організаціями та іншими державами щодо розробки та вдосконалення міжнародно-правового регулювання цих проблем та приймає на себе зобов'язання щодо виконання раніше прийнятих правових актів.

Свій вклад у захист прав усиновлених дітей вносить Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ). Частіше всього у практиці Європейського суду з прав людини розглядалися заяви про порушення ст. 3 (заборона катування), ст.6 (право на справедливий суд), ст.2 протоколу 1(право на освіту), ст.14 (заборона дискримінації). Слід відмітити те, що спеціальної статі про захист прав усиновлених немає, їх права захищаються у контексті захисту прав усіх дітей[2].

Першою спробою уніфікувати законодавство про усиновлення на міжнародному рівні було прийняття у 1965 році Гаазькою конференцією Конвенції «Про юрисдикції, застосовуване право та визнання рішень по відношенню усиновлення». Практика застосування положень цього документа призвела до поділу держав на «приймаючі» та «відправляючі». Держави, громадяни яких усиновили дітей-іноземців, у переважній більшості були економічно розвинутими (Нідерланди, Канада, США та інші). Економічна складова набула вирішального значення для всього процесу міжнародного усиновлення.

Європейська Конвенція про усиновлення дітей 1967 року діяла в основному між країнами-учасницями Європейської Ради та містила уніфіковані матеріальні норми про усиновлення та правові наслідки усиновлення.

Незаконні переміщення та утримання дітей спонукали прийняття під егідою Міжнародної конференції з міжнародного приватного права Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року[3]. Конвенція не передбачає відповідальності викрадачів дітей, але передбачає функції держави до недопущення таких випадків та забезпечення захисту інтересів дитини. Ця Конвенція, в першу чергу, вирішує проблеми так званих транснаціональних сімей, члени яких часто проживають у різних країнах. Положеннями вказується необхідність уніфікації законодавства окремих держав, що стосуються захисту прав дітей такої вразливої категорії. Детально вирішується питання про повернення дітей за рішеннями судових або адміністративних органів.

Важливим документом є «Декларація про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту та благополуччя дітей, особливо під час передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному та міжнародному рівнях», яка була прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї від 3 грудня 1986 року. В цій Декларації ще раз підкреслено принцип, який передбачає, що найкраще дитина буде рости в сім'ї, а за потреби передачі дитини на виховання або усиновлення першочергове значення має найкраще забезпечення інтересів дитини. Кожна держава, що допускає міжнародне усиновлення, повинна розробити політику, прийняти законодавство та організувати ефективний контроль для захисту прав дітей, що усиновлені за кордон. Країна в яку виїздить усиновлена дитина повинна законодавчо передбачити аналогічні засоби захисту дітей.

Чинна Конвенція ООН про права дитини була прийнята резолюцією

44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року[4]. На сьогоднішній день ратифікували її практично всі держави світу, що є безпрецедентною подією у сфері прав людини.

Конвенція про права дитини розвиває та конкретизує положення Декларації прав дитини. За Конвенцією, держави, що приєдналися до неї, несуть юридичну відповідальність за свої дії стосовно дітей. Цей міжнародно-правовий документ встановлює загальні норми, де враховані різноманітні культурні, соціальні, економічні та політичні реалії окремих держав, що дозволяє кожній державі обирати свої власні національні засоби для виконання таких норм.

Міжнародно-правовий документ проголошує пріоритет інтересів дитини перед потребами держави, суспільства, релігії, сім'ї, окремо виділяє турботу держави про окремі групи дітей: сиріт, інвалідів, біженців, правопорушників. Ця резолюція змінила ставлення людства до дитини. Зараз дитина розглядається як повноправний член суспільства, що має рівні з дорослими права. Дитинство – це важливий етап життя людини, коли вона має комплекс прав та додаткові права як дитина: право на гру, право на сімейне виховання, спілкування з однолітками.

Ст.21 Конвенції ООН гарантує дотримання прав дитини під час усиновлення. Такими гарантіями зазначено в документі є: дозвіл на усиновлення повинен надаватись лише компетентними властями за визначеними процедурами на підставі всієї необхідної інформації, що стосується справи, а також за умови, якщо потрібно, наявної згоди зацікавлених осіб; усиновлення в іншій державі повинне розглядатись лише як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана для усиновлення та забезпечена належним доглядом в країні свого походження; гарантії та норми, які застосовуються всередині країни для усиновлення, повинні поширюватись на усиновлення в іншій країні; влаштування дитини в іншій країні не повинно вести до одержання невідрядованої фінансової вигоди тими особами, що пов'язані з цією дитиною; додаткові гарантії та способи їх забезпечення можуть визначатись іншими двосторонніми та багатосторонніми домовленостями та угодами.

Чисельні порушення процедури усиновлення та прав усиновлених дітей спонукали світову спільноту прийняти 25 травня 1993 року Гаазьку конвенцію про захист дітей та співробітництво у сфері міжнародного усиновлення[5]. За конвенцією дитина повинна бути «придатною» для

усиновлення, тим самим можна уникнути порушень інтересів та законних прав самої дитини та її батьків, або інших осіб, які відповідно до закону мають право витребувати цю дитину від всякої третьої особи. Цим актом встановлено положення про те, держава в особі компетентного органу не повинна встановлювати усиновлення, якщо вона не впевнена, що таке усиновлення не відповідає інтересам дитини (стаття 8.1). Ця Конвенція вказала на необхідність спрощеного набуття громадянства такою усиновленою дитиною.

Питання усиновлення в масштабах СНД регулюються Конвенцією про правову допомогу по цивільним, сімейним та кримінальним справам від 22.01.1993 року. Основною колізійною прив'язкою у ході усиновлення є закон громадянства усиновлювача, додатковими умовами є необхідність отримання згоди законних представників та компетентних державних органів, а в окремих випадках – згода дитини.

У 2009 році Україна підписала та пізніше ратифікувала Європейську конвенцію про усиновлення дітей (2008 року), яка замінила попередню конвенцію 1967 року, а тому її ще називають «переглянута»[6]. Ця Конвенція запропонувала державам оновлені принципи усиновлення з метою врахування вищих інтересів дитини. Конвенція не запроваджує уніфікованого для всіх держав порядку усиновлення, але містить цілий ряд норм матеріального права, що врегульовують усиновлення, враховуючи ту практику, що склалась у сфері усиновлення за останні роки.

Конвенцією гарантується те, що дитина внаслідок усиновлення набуває статусу повноправного члена родини та, відповідно, таких самих прав та свобод, як і діти усиновлювача (усиновлювачів). Усиновлювачі в свою чергу несуть стосовно дитини повному обсязі батьківські обов'язки, а відносини між дитиною та її батьком, матір'ю та сім'єю походження припиняються. Із загального правила можуть бути такі винятки: дитина може залишати своє прізвище тому що не у всіх державах є законодавче положення про те, що усиновлена дитина набуває прізвище усиновлювачів; як перешкоди для вступу у шлюб, коли є заборона укладати шлюб між близькими родичами.

Наша держава, дбаючи про розвиток традиційної сім'ї, внесла застереження відповідно до якого залишила за собою право не дозволяти усиновлювати дитину двом особам різної статі, що перебувають у зареєстрованому партнерстві. Інститут «зареєстрованого партнерства» не передбачений Сімейним кодексом України. Крім того, наше законодав-

ство містить пряму заборону на усиновлення дітей сімейними парами однієї статі (ст.211 Сімейного кодексу України).

Конвенція (стаття 19) допускає запровадження в окремих державах спеціального випробувального періоду для встановлення психоемоційного контакту між дитиною та усиновлювачем на тому етапі, коли рішення про усиновлення ще не прийнято. Додатково Конвенція охороняє право дитини знати про своє походження, передбачене статтею 7 Конвенції ООН про права дитини, що дозволяє дитині отримувати виписки з державних реєстрів, які засвідчують дату та місце її народження.

Україна ратифікувала у 2006 році Європейську Конвенцію про здійснення прав дітей. Ця Конвенція визначає коло справ які розглядає суд, а саме: усиновлення дитини; встановлення опіки, піклування над дитиною; визначення місця проживання дитини; позбавлення або оспорування батьківських прав; інших питань про відносини дитини з батьками. Конвенція вказує на необхідність підтримки прав дітей, надання їм всіх процесуальних прав, особливо права бути поінформованим та висловлювати свою думку під час розгляду справи. Така думка повинна братися до уваги судом, звичайно, з урахуванням ступеню її зрілості. Дитина має право самостійно клопотати про призначення їй представника тоді, коли законні представники не можуть представляти інтереси дитини.

Вказана Конвенція детально називає можливості суду під час розгляду цієї категорії справ, коли потрібно захистити права дитини. Суд повинен мати достатню інформацію для прийняття рішення в найвищих інтересах дитини, він повинен бути певним в тому, що дитина отримала всю необхідну інформацію, надати самостійно або через відповідні служби у справах дитини консультації щодо складних питань, приділити належну увагу висловленій думці дитини.

Додатковою гарантією захисту прав усиновлених за цією Конвенцією є розвиток системи співробітництва Держав-підписантів цього міжнародно-правового документу в сфері усиновлення. Кожна держава призначає той Центральний орган, що відповідає за цю сферу міждержавної взаємодії.

Прийняті міжнародні правові акти, що закріплюють та гарантують права дитини, як в масштабах світових організацій так і в масштабі Європи, містять загальні стандарти прав дітей. Вони засновані на принципіальному ставленні держав до дитини як самостійного суб'єкта прав,

що проявляється в перевазі прав дитини перед правами дорослих та першочерговому забезпеченні прав та інтересів дитини.

У нашій державі прийнято Закон України «Про охорону дитинства»[7], що закріпив заходи щодо задоволення потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку. У Законі закріплені такі основні права дитини: право на життя та охорону здоров'я; право на ім'я та громадянство; право на достатній життєвий рівень; право на вільне висловлення думки та отримання інформації; право на захист від усіх форм насильства; право дитини на майно та житло; право на освіту; право на зайняття підприємницькою діяльністю; право на об'єднання в дитячі та молодіжні організації. Окремо прийнято ряд положень, що направлені на забезпечення прав дітей громадян України під час усиновлення їх іноземними громадянами.

Такими заходами є: усиновлення іноземцями дозволяється якщо були вичерпані всі можливості усиновлення в Україні; усиновлення не може здійснюватися особою, яка не перебуває у шлюбі, за виключенням, коли іноземець є родичем дитини; переважне усиновлення мають іноземці з тих держав, які уклали договори про усиновлення дітей з Україною; державні органи нашої держави здійснюють контроль за усиновленими дітьми; заборонена посередницька та комерційна діяльність у сфері усиновлення дітей. Питання відповідальності осіб за порушення вимог щодо охорони дитинства визначені дуже загально, а тому, як наслідок, справ про порушення захисту прав дітей в Україні практично не порушувалось.

Захисту прав дітей сприяє діяльність служби дитячого омбудсману, які активно працюють у багатьох державах світу. Спільним для цих служб є забезпечення визначення та дотримання прав дітей, створення для них сприятливого оточуючого середовища. Службу Уповноваженого Президента України з прав дитини затверджено Указом Президента України від 11 серпня 2011 року[8]. Згідно нормативних актів завданням є: моніторинг додержання в Україні прав конституційних дитини та виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері захисту дітей; внесення проектів нормативних актів з питань прав та законних інтересів дитини; здійснення заходів, спрямованих на захист і відновлення порушених прав; здійснення взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дітей та ін. Серед іншого, Уповноважений велику увагу звертає на тих дітей, що усиновлені іно-

земцями, перевіряє звіти консульських установ України за кордоном про умови перебування та стан здоров'я дітей.

Дослідники неодноразово ставили питання про підвищення статусу Уповноваженого Президента України з прав дитини до уповноваженого Верховною Радою з прав дитини. Такий статус дозволить краще на вищому рівні вирішувати права дитини.

Захистити права дитини могла б допомогти ювенальна юстиція, тобто мережа установ та організацій, які спільно працюють з неповнолітніми, основним завданням яких є захист дітей та їх реабілітація. Ця система складається зі поліції, судів, прокурорів, обвинувачів, пенітенціарних установ, служб пробації та управлінь виправних установ для неповнолітніх. Ювенальні служби добре себе зарекомендували у частині держав Європи, а в Україні суспільна думка не сприймає зараз оформлення та діяльність таких служб.

Прийняте законодавство України, підписані нашою державою міжнародно-правові акти у сфері захисту прав усиновлених дітей, наближають нас до запровадження в Україні Європейських стандартів захисту прав дітей. Важливо створити такі можливі державні органи що будуть відповідальними у захисті прав дітей та надати їм таку компетенцію, що дозволить виконати всі покладені на них обов'язки.

Невідкладним фактором покращення самого процесу усиновлення та захисту прав усиновлених дітей є подальше підписання двосторонніх та багатосторонніх договорів. Саме міжнародним договорам належить першочергове роль у сфері захисту прав усиновлених дітей. Як свідчить практика, усиновлення дітей громадян України здійснюється громадянами 15–20 країн світу, а тому з кожною такою державою слід укласти окрему угоду про співробітництво у сфері усиновлення (удочеріння) дитини. У цій угоді необхідно передбачити, зокрема, можливість тимчасової заборони усиновлення, якщо будуть виявлені чисельні факти жорстокого ставлення до дитини, неможливості або перешкоджанні контролю консульською службою України за усиновленими дітьми; право дитини на компенсацію шкоди, завданої їй здоров'ю усиновлювачами; порядок створення комісій, що будуть проводити розслідування фактів жорстокого ставлення до дитини тощо.

Саме консульська служба повинна надавати факти порушення умов усиновлення дітей громадян України. До її обов'язків належить такий контроль, що проявляється у контактах з дитиною та її батьками, обслі-

дування умов життя та виховання дитини, надання звіту до органів України. У зв'язку з тим, що усиновлена іноземцями дитина громадянин України, зберігає громадянство України, тому вона за кордоном має право на захист своєї держави.

Розвиток правового захисту прав дітей громадян України, що усиновлені іноземцями як на національному так і міжнародно-правовому рівні свідчить про актуальність проблематики захисту прав дітей. Треба ще раз підкреслити, що у кожної дитини, як і у кожної дорослої людини, є свої права та їх ніхто не може порушувати.

Література:

1. M. Freeman and P. Veerman. The Ideologies of Civil Rights, (Marinus Nijhoff Publishers, 1992), p.29.

2. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

3. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_188.

4. Конвенція ООН про права дитини. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

5. Гаагську конвенцію про захист дітей та співробітництво у сфері міжнародного усиновлення. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_365.

6. Європейську конвенцію про усиновлення дітей(переглянута) . – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a17.

7. Закон України «Про охорону дитинства». – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

8. Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/902/2014>.